

به نام خدا

اثر بخشی بر نامه مداخله‌ای کودکان طلاق بر بهبود راهبردهای خودکنترلی تاب‌آوری آنان

مؤلف :

دکتر روانبخش جهانشاهی

انتشارات سایه نخل

(با همکاری سازمان چاپ و نشر ایران - ۱۴۰۲)

نسخه الکترونیکی این اثر در سایت سازمان چاپ و نشر ایران و اپلیکیشن کتاب رسان موجود می باشد

chaponashr.ir

سرشناسه : جهانشاهی، روانبخش، ۱۳۶۷ -
عنوان و نام پدیدآور : اثربخشی برنامه مداخله‌ای کودکان طلاق بر بهبود راهبردهای خودکنترلی تاب‌آوری
آنان/ مولف روانبخش جهانشاهی.
مشخصات نشر : انتشارات سایه نخل، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری : ۱۷۷ ص.
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۹۰۹۹۶-۹-۸
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه: ص ۱۷۷ - ۱۶۹.
موضوع : برنامه مداخله‌ای کودکان طلاق - راهبردهای خودکنترلی - تاب‌آوری
رده بندی کنگره : PIR۸۳۳۱
رده بندی دیویی : ۸۱۶/۸۱
شماره کتابشناسی ملی : ۹۳۸۸۶۳۱
اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیپا

نام کتاب : اثربخشی برنامه مداخله‌ای کودکان طلاق بر بهبود راهبردهای خودکنترلی تاب‌آوری آنان
مولف : دکتر روانبخش جهانشاهی
ناشر : انتشارات سایه نخل
صفحه آرای، تنظیم و طرح جلد: پروانه مهاجر
تیراژ : ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ : اول - ۱۴۰۲
چاپ : زبرجد
قیمت : ۱۶۰۰۰۰ تومان
فروش نسخه الکترونیکی - کتاب‌رسان :
<https://chaponashr.ir/ketabresan>
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۹۰۹۹۶-۹-۸
تلفن مرکز پخش : ۰۹۱۲۰۲۳۹۲۵۵
www.chaponashr.ir

فهرست مطالب

۷	فصل اول
۷	کلیات
۷	مقدمه
۹	بیان طلاق بر بهبود راهبردهای خودکنترلی
۱۲	اهمیت و ضرورت طلاق بر بهبود راهبردهای خودکنترلی
۱۵	فصل دوم
۱۵	مبانی نظری
۱۶	مقدمه
۱۸	بخش اول: پایگاه نظری موضوع (بنیادها، دیدگاه‌ها و مفاهیم)
۱۸	تبیین پدیده طلاق
۱۹	مراحل شناختی-هیجانی بعد از طلاق
۲۰	طلاق در نگاه دین اسلام
۲۱	نظریه رشد روانی - اجتماعی اریکسون
۲۲	نظریه دلبستگی جان بالبی
۲۳	دیدگاه سلیگمن
۲۳	عوامل موثر در وقوع طلاق
۲۶	تغییرات پس از طلاق
۳۰	پیامدهای طلاق در بعد خانواده
۳۲	طلاق از نظر کودکان
۳۶	واکنش کودکان نسبت به طلاق والدینشان
۳۸	نوزادان و کودکان پیش دبستانی
۴۰	کودکان سن مدرسه (۶ تا ۱۱ سال)
۴۳	نوجوانی اول (۱۲ تا ۱۴ سال)
۴۴	نوجوانان (۱۵ تا ۱۸ سال)

۴۶	..... جوانان (۱۸ سال به بالا)
۴۷	..... بزرگسالی
۴۸	..... اثرات طلاق بر کودکان
۶۱	..... تأثیرات متفاوت طلاق بر دختران و پسران
۶۲	..... تفاوت‌های کودکان در پاسخ به طلاق و مقوله سازگاری
۶۴	..... عوامل مرتبط با سازگاری پس از طلاق
۶۷	..... عوامل قابل تغییر مرتبط با سازگاری کودکان پس از طلاق
۷۰	..... عوامل قابل تغییر مرتبط با سازگاری کودکان پس از طلاق
۷۳	..... تعامل والد- کودک و تأثیرات پدیده طلاق بر آن
۷۴	..... پایان‌دادن به فرایند طلاق
۷۵	..... خودکنترلی و سازه‌های شناختی آن
۷۶	..... تعریف‌های متنوعی از خود کنترلی
۷۷	..... ابعاد شناختی - هیجانی خودکنترلی
۷۷	..... خودکنترلی میان فردی
۷۸	..... خودسنجی
۷۹	..... نقش و ضرورت خود کنترلی
۷۹	..... آموزش و تقویت خودکنترلی
۸۰	..... خودکنترلی از نگاه دین
۸۱	..... خودکنترلی در علوم گوناگون
۸۳	..... رابطه متقابل خودکنترلی با ابعاد دیگر شخصیت
۹۰	..... تأثیرات طلاق بر خودکنترلی کودکان
۹۳	..... پژوهش‌هایی در قلمرو طلاق و خودکنترلی
۹۷	..... تاب آوری
۱۰۱	..... تاب‌آوری خانواده و مدل‌های شناختی- رفتاری و مداخله‌ای
۱۰۲	..... عناصر عمده و مشترک نظریه‌های تاب‌آوری خانواده در بحران

- مدل‌های تاب‌آوری ۱۰۵
- مدل تاب‌آوری ریچاردسون (۲۰۰۰) ۱۰۵
- مدل تاب‌آوری خانواده ماستن (۲۰۰۱) ۱۰۵
- مدل تاب‌آوری خانواده الیسون (۲۰۰۳) ۱۰۶
- مدل تاب‌آوری کامپفر (۲۰۰۵) ۱۰۶
- مدل تاب‌آوری کارور (۲۰۰۹) ۱۰۸
- کارور (۲۰۰۹) می‌گوید چهار پیامد رایج بعد از هر اتفاق ناگوار مشاهده می‌شود: ... ۱۰۸
- از پای در آمدن یا تسلیم شدن مثلاً (خودکشی یا معتاد شدن) ۱۰۸
- ادامه دادن همراه با اختلال و اشفتگی (اثرات روانی منفی بلند مدت) ۱۰۸
- بهبود یافتن (برگشت به سطح قبلی سازگاری) ۱۰۸
- پیشرفت کردن (رسیدن به سطحی بالاتر از سطح سازگاری قبلی) ۱۰۸
- کارور سه مورد آخر را بعنوان تاب‌آوری در نظر گرفته است. ۱۰۸
- سه موقعیت اصلی تاب‌آوری ۱۰۸
- کانون تاب‌آوری ۱۰۹
- ویژگی‌های تاب‌آوری ۱۱۱
- تاب‌آوری به عنوان صفتی ذاتی یا صلاحیتی اکتسابی ۱۱۱
- تاب‌آوری بعنوان کنار آمدن ۱۱۳
- چه تفاوتی بین کنار آمدن و تاب‌آوری وجود دارد؟ ۱۱۴
- شش زمینه تاب‌آوری ۱۱۶
- ویژگی‌های افراد تاب‌آور ۱۱۷
- ۱۱- سرسختی روان‌شناختی ۱۲۵
- زیرمقیاس‌های تاب‌آوری ۱۲۵
- توانمندی اجتماعی ۱۲۶
- خودتنظیمی هیجانی ۱۲۶
- مسئولیت‌پذیری ۱۲۷

۱۲۹	.....همدلی
۱۲۹	.....طلاق والدین و تاب‌آوری کودکان
۱۳۵	.....منابع تاب‌آوری در فرایند طلاق
۱۳۷	.....فاکتورهای حمایتی و تاب‌آوری کودکان طلاق
۱۳۷	.....سیستم‌های حمایت اجتماعی فراخانوادگی برای تاب‌آوری کودکان طلاق
۱۴۰	.....آموزش و افزایش تاب‌آوری و برنامه‌های افزایش آن
۱۴۲	.....نگاهی اجمالی به پژوهش‌هایی در قلمرو تاب‌آوری
۱۴۵	.....برنامه‌های مداخله‌ای برای کودکان طلاق
۱۶۳	.....فصل سوم
۱۶۳	.....نتیجه‌گیری

فصل اول

کلیات

مقدمه

خانواده کارکردهای مختلفی برای اعضای خود، مخصوصاً کودکان دارد؛ مثل احساس تعلق و دلبستگی، فرهنگ‌پذیری و اجتماعی‌شدن، تکوین شخصیت، ارضای نیازهای عاطفی، شکل‌گیری هویت شخصی و جمعی. فروپاشی خانواده مخصوصاً در شکل طلاق در همه این کارکردها اختلال ایجاد می‌کند و از آن‌جا که گروه کودکان، مهمترین مرحله تحولی را طی می‌کنند گزینه‌های مناسب‌تری برای دریافت بیشترین آسیب‌های طلاق هستند (داهل^۱، هانسن^۲ و ویگنس^۳، ۲۰۱۴).

ناکامی‌ها، نیازهای ارضا نشده، تعارض‌های شناختی و رفتاری کودکان خانواده‌های گسسته، پریشان و ناسازگار، زمینه‌های لازم بروز جرائم فردی و اجتماعی را مهیا می‌کند (حسینی نثار و فیوضات، ۱۳۹۰).

کمک به به‌زیستی روانی و کیفیت بخشی به احساس و شناخت این کودکان از گرفتار شدن آنان در چرخه معیوب تعاملات اجتماعی می‌کاهد.

بررسی مطالعات انجام شده درباره اثربخشی برنامه‌های گروهی برای کودکان طلاق نشان می‌دهد که برخی مداخلات می‌توانند منجر به بهبودهای قابل توجهی در عملکرد کودکان در زمینه‌های مختلف شوند. از بین همه مداخلات، برنامه مداخله‌ای ویژه کودکان طلاق^۴ توانسته است بیشترین پیشینه و حمایت تجربی را از آن خود کند (گریچ^۵ و فینچام^۶، ۲۰۰۸).

¹ Dahl, S.A.

² Hsen, H.T.

³ Vignes, B.

⁴ Children of Divorce Intervention Program (CODIP)

⁵ Grych, J.H.

⁶ Fincham, F.D.

این برنامه یک برنامه مداخله‌ای ۱۵ جلسه‌ای است که بر عوامل حمایتی مرتبط با به‌زیستی در کودکان بعد از طلاق تمرکز دارد و اساساً بر بهبود توانایی کودک برای مقابله با استرس-های مربوط به طلاق طراحی می‌شود، به این صورت که محیط گروهی حمایتگری را برای یادگیری و تمرین مهارت‌ها ایجاد می‌کند. این برنامه که یکی از موفقترین برنامه‌های کودک محور در رابطه با طلاق برای کودکان سن دبستان است، به صورت گروهی اجرا می‌شود و طراحی شده است تا توانایی کودکان را برای مقابله موثر با چالش‌ها و تغییرات فراوانی که همراه طلاق هستند افزایش دهد، در واقع هدف نهایی و مهم برنامه، ارتقای تاب آوری و سازگاری کودکان است (لی کروی^۱، ۲۰۰۸).

این پژوهش بر آن است تا تاثیر اجرای برنامه مداخله‌ای را بر خودکنترلی^۲ و تاب آوری^۳ کودکان طلاق و زیرمقیاس‌های آن بررسی کند.

بیان طلاق بر بهبود راهبردهای خودکنترلی

از دهه ۱۹۸۰، نرخ طلاق در همه کشورهای صنعتی و در بسیاری از کشورهای نیمه صنعتی، حتی در کشورهایی که موانع مذهبی و حقوقی محکمی دارند افزایش یافته است. در سالهای اخیر این معضل اجتماعی در کشور ما آمار رو به رشدی داشته است. آماري که توسط مرکز آمار ایران منتشر می‌شود حاکی از رشد بیش از دو و نیم برابری میزان طلاق در یک فاصله ده ساله از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ بوده است.

آمارهای موجود در خصوص ازدواج و طلاق در دنیا حاکی است که بالاترین نرخ طلاق دنیا در سال ۲۰۰۷، مربوط به کشور سوئد با ۵۴/۹ درصد طلاق می‌باشد و کشور آمریکا رتبه دوم را به خود اختصاص داده است، کشور ایران در این رتبه بندی، رتبه سی و یکم را دارد.

¹. Lecroy, C.

². Self-Control

³. Resilience

آمار طلاق چنان رو به گسترش است که برطبق آمارهای ارائه شده توسط سازمان ثبت احوال کشور، در سال ۱۳۸۹ میزان طلاق نسبت به سال گذشته خود، ۹/۱ درصد رشد داشته و نسبت ازدواج به طلاق ۶/۵ بوده است؛ یعنی در مقابل هر ۶/۵ ازدواج ثبت شده، یک طلاق به ثبت رسیده است در حالی که این نسبت در سال ۱۳۹۰، ۵/۱ بوده است، یعنی در قبال هر پنج و یک دهم ازدواج ثبت شده، یک طلاق ثبت شده است (توکلی، ۱۳۹۱).

طلاق می‌تواند زمینه‌ساز بسیاری از معضلات دیگر نظیر خودکشی، اعتیاد و جرم و ... شود. بدین ترتیب است که طلاق بعنوان یک معضل مهم اجتماع، محل توجه گسترده دارد.

طلاق علت دامنه وسیعی از مشکلات رفتاری و هیجانی جدی و پایدار کودکان و نوجوانان است. تعداد، شدت و طول مدت جدائی‌ها و استرسورهای ایجاد شده توسط طلاق از یک کودک به کودک دیگر و از خانواده‌ای به خانواده دیگر و در طی زمان متفاوت است. ماهیت جدایی، سازگاری والدین، منابع در دسترس، تضادها و همکاری بین والدین بعد از طلاق، ازدواج مجدد والدین، ثبات منابع مالی، و منابع روانی خود کودک در اینکه چگونه این استرسها بر کودک تاثیر بگذارد نقش بسزایی دارد (کلی^۱ و امری^۲، ۲۰۰۳).

اکثریت کودکان آمادگی هیجانی کمی برای جدایی دارند و با پریشانی و عصبانیت و اضطراب به طلاق واکنش نشان می‌دهند، حتی در کودکانی که در ابتدا مشکلات اندکی دارند یا زودتر با طلاق سازگار می‌شوند، مشکلات رفتاری

---

¹. Kelly, J.

². Emery, R.E.

و روانی ناشی از طلاق، ممکن است بعداً در زندگی و در مواجهه با چالش‌ها و تکالیف رشدی جدید عود پیدا کند (هترینگتون^۱ و استنلی هاگان^۲، ۲۰۰۹).

پژوهشها نشان می‌دهد که کودکان طلاق در معرض خطر بیشتر مشکلات روانی، رفتاری و اجتماعی و تحصیلی هستند (آماتو^۳، ۲۰۰۱).

بیشتر کودکان طلاق، دوره‌های پراسترسی را قبل از طلاق والدین تجربه کرده‌اند، زمانی که والدین در روابط متقابل خود، سازگاری کافی ندارند، از نقش والدگری خود و تکالیف و وظایف آن غافل می‌شوند، لذا فرزندان این خانواده‌ها از حقوق اولیه رشدی خود مثل پذیرش نامشروط، مهرورزی، نظارت مناسب، تعامل صحیح با اعضای خانواده و نظایر آن، محروم می‌شوند.

لذا قابل انتظار است که نشانه‌های کودکان رشدیافته، تاب‌آور، سازگار، و خودکنترل را نداشته باشند یا کمتر درونی کرده باشند (اما^۴، کارلی^۵، میشل^۶ و لورا^۷، ۲۰۱۵).

با توجه به آمار نگران‌کننده طلاق و کودکان بازمانده از طلاق کشورمان و آسیب‌های جدی به پیکره جامعه و نسل آینده، پژوهش حاضر درصدد ارائه یک مدل نظری برای کاهش این آسیب‌هاست.

لذا پژوهشگر، با اجرای برنامه مداخله‌ای ویژه این کودکان، در نظر دارد اثربخشی آن را بر بهبود راهبردهای خودکنترلی و تقویت تاب‌آوری و سازه‌های چهارگانه

^۱. Hetrington, J.

^۲. Stanley-Hagan, M.

^۳. Amato, K.

^۴. Emma, M.S

^۵. Carlye, K.

^۶. Michelle, G.

^۷. Laura, G.M.

آن (مسئولیت‌پذیری^۱، توانمندی اجتماعی^۲، خودتنظیمی هیجانی^۳، همدلی^۴) بسنجد و در صورت کارآمد بودن، این برنامه بتواند مورد استفاده خانواده‌ها، آموزش و پرورش، نهادهای مرتبط با طلاق و فرزندان طلاق قرار بگیرد.

اهمیت و ضرورت طلاق بر بهبود راهبردهای خودکنترلی

در دوران مدرن، ساختار اجتماعی در معرض تغییرات بی‌وقفه است، گرچه افراد سعی در پایداری و ثبات دارند ولی رشد شتابان شهرنشینی، رشد جمعیت، رشد تکنولوژی و فناوری، تغییر نهاد آموزش و پرورش، پیدایش ارتباط همگانی (تلویزیون، اینترنت و ...) و بسیاری از تغییرات کوچک و بزرگی که در اطرافمان در حال رخ دادن هستند از پیامدهای موثر در نهاد خانواده دوران مدرن‌اند. در نتیجه زندگی شهری امروزی نوعی از زندگی است که گویا در بستر تغییرات اجتماعی عظیم طراحی شده است و نه تنها به‌طور کلی در زندگی اجتماعی انسان‌ها اثر می‌گذارد، بلکه به‌صورت مشخص خانواده به‌عنوان یکی از نقاط استراتژیک و گلوگاه مواجهه با این حجم انبوه تغییرات اجتماعی محسوب می‌شود (کلانتری، ۱۳۹۳).

شواهد موجود در جامعه حاکی از این واقعیت است که:

ساختار خانواده در کشور دستخوش تحولاتی شده، بسیاری از کار ویژه‌های سنتی خانواده کم‌رنگ شده و تنش‌های زیادی در روابط خانوادگی بوجود آمده است، به‌حدی که خانواده به‌عنوان ضربه‌گیر مهم جامعه، در معرض ضربه‌های بسیاری قرار گرفته است. هرچند که بخش اعظم ضربه‌های وارد شده بر خانواده را می‌توان به سیل تازگی و تجدد، تنوع و

1. Responsibility

2. Responsibility

3. Empathy

4. Empathy

کثرت جامعه امروز و نیز نوعی همگرایی در کنش‌های فرهنگی ناشی از تحولات تکنولوژی‌های اطلاعاتی و ارتباطی نسبت داد، اما به‌رحال از این هجوم گریزی نیست و زحمت نهاد خانواده برای مقاومت و پایداری در برابر تندبادهای بیشتر از دو چندان شده است (افسری و اسماعیل‌نیا، ۱۳۹۳).

آثار و عوارض طلاق فقط به افراد خانواده منتهی نمی‌شود، بلکه از عوارض اجتماعی آن هم نباید غافل بود که در برخی موارد هزینه‌هایی را به جامعه تحمیل می‌کند، از جمله هزینه‌هایی که برای کنترل و پیشگیری جرایم و بزه‌های اجتماعی ناشی از طلاق توسط جامعه پرداخته می‌شود. بارزترین پیامد طلاق از نظر کمی و کیفی بر روی کودکان و زنان است.

برخی از مسائل و آسیب‌های اجتماعی که از هم گسیختگی خانواده و نزاع درون آن برای کودکان به همراه دارد، گسترش بزه‌کاری کودکان، فرار کودکان، خودکشی، کار خیابانی و مصرف مواد و الکل است. برخی از بزه‌کاران جوان متعلق به خانواده‌هایی هستند که دچار تعارض و کشمکش‌های خانوادگی و اختلالات روانی هستند. وجود این گونه تنش‌ها در خانواده می‌تواند آن‌ها را وادار به فرار از خانه کند تا با گروه بزه‌کاران همکاری کنند. در روانشناسی جنایی، بروز انحرافات اجتماعی یا جامعه‌زدگی و تشکیل گروه آسیب‌دیدگان اجتماعی ثمره‌ی جراحات عاطفی کودکان در خانواده‌های طلاق تشخیص داده می‌شود. آمارها مؤید این نکته است که بیشتر جرم و بزه‌کاری کودکان و نوجوانان ریشه در مسائل و مشکلات خانوادگی و طلاق دارد. میزان جرایم و خودکشی در اطفال باقی مانده در طلاق به‌نحو بارزی افزایش می‌یابد.

از این اطفال خیلی بیشتر از دیگر همسالان آنها سوء استفاده جنسی می‌شوند و اعتیاد نیز در میان آنان شیوع بیشتری دارد. تحقیقات انجام شده درباره علل بزه‌کاری

کودکان نشان می‌دهد که کودکان طلاق از امنیت روانی و عاطفی برخوردار نبوده و وجود جانشین مادر در محیط خانواده منجر به ناسازگاری، انحراف و فرار کودک از محیط خانواده می‌شود. برابر اظهارات مدیر کل امور آسیب‌دیدگان بهزیستی، ۹۵ درصد دختران فراری از فرزندان خانواده‌های طلاق هستند. (کاملی، ۱۳۸۹).

مطالعه‌های متعددی مثل یافته‌های انجسین (۲۰۱۴)، کروی (۲۰۰۸)، حسینی یزدی (۱۳۹۲) و گزارش مرکز امور مددکاری زندان‌های کل کشور (۱۳۹۳) نشان می‌دهند اختلال‌های فردی، و تعاملی نامناسب که زمینه‌ساز افت تحصیلی، ترک تحصیل، گرایش به جرم، معیارهای نادرست انتخاب همسر، مشکلات رفتاری درونی و برونی‌سازی شده، استفاده از مکانیزم‌های جبرانی مخرب و نظایر آن حاصل خودپنداره پایین، خودکنترلی ضعیف، و سطح کم تاب‌آوری در کودکان آسیب‌دیده از خانواده‌های نابسامان است، لذا هر برنامه و مداخله و آموزشی که بتواند عوارض و پیامدهای درونی طلاق را بر این کودکان کم کند و در مقابل، توانمندی‌های مقابله‌ای آنان مثل تاب‌آوری، خودکنترلی و خودپنداره آنان را بهبود ببخشد بالقوه از آسیب‌های بزرگتر فردی و اجتماعی پیشگیری خواهد کرد، امید است این پژوهش نیز با توجه به ضرورتی که ذکر شد بتواند با افزایش سطح تاب‌آوری و خودکنترلی کودکان خانواده‌های طلاق، از آسیب‌هایی که ذکر شد پیشگیری کند و خود کودکان، خانواده‌ها و جامعه، از آن بهره‌مند گردند.